

1920нчи йилнинг охирларидан бошлаб Самарканд матбуотига ҳукумат томонидан сензур (нозир) қўйилди. Ва ўшал кундан эътиборан «Мехнаткашлар товуши» газетаси кисинкилик остида колди. Бир томондан, сензур: «Миллатчиликдан, диёнатдан гапирма! Ҳукумат тепасидагиларга тегма!» каби амр ва таълимотлар бериб, газетани маънавий жихатдан кисаверди. Иккинчи томондан, окча йўклиги, когоз кахатлиги ва хуруфчинларнинг маишати торлигидан кочарга мажбур бўлишлари газетанинг кундан-кун таназзулига сабаб бўла бошлади.

Бунинг устига, (1921нчи йил апрел - май ойларида) газетада «Сўз, қарор ва иш» сарлавхалик бир макола босилиб, ҳукуматнинг баъзи сахв ва хатолари танкид этилди. Шу чоқларда обқўм партияда рус ва мусулмон газеталарини йўлга қўйиш хусусида музокара мажлиси бўлиб, унда Мурсалимов бизнинг газетамизнинг камчиликларини санаб, ўшал танкидий маколанинг мазмунини ҳам русчага таржима килиб берди. Натижада ўзи «Мехнаткашлар товуши»га сиёсий нозир тайин этилди. Обқўмнинг қарори билан газетанинг оти ўзгариб, «Камбагаллар товуши» қўйилди. Гўё мехнаткаш сўзи меншевикларнинг шиори эмиш. Болшевикларга бундай исмларни такаш муносиб эмас эмиш... Холбуки, ўшал чоғларда Масковда «Мехнат» маъносида бўлгон «Труд» отлик русча газета чикиб тура яна хар ерда чикиб тургон газета, журнал ва рисоаларнинг бош томонида «Бирлашингиз, бутун дунё мехнаткашлари» шиори ёзилиб келар эди.

Ўрток Мурсалимов газетага ўтгандан кейин, бир ёқдан, ерлик муҳаррирларни киса бошлади. Бошка ёқдан, ўзи истаганча маколалар ёзиб, масъул муҳаррирга қўрсатмасдан газетага ўтказа берди.

Бу ҳақда 215-сонлик «Кизил байроқ»да узунроқ ёзгонлигим учун бу ерда такрорини лозим қўрмайман.

Шунинг билан «Камбагаллар товуши» кундан-кун хар жихатдан кисилиб, фақирлана берди. 1922нчи йилнинг бошларида обқўм партиянинг саркотиби ўрток Мавлонбеков газетага масъул муҳаррир тайин этилди. Бу киши газетага энди ривож бераман, деб турган чоғида ўзи Хўжандга камондировка бўлиб кетди. Унинг ўрнига вақтинча газетага ўрток Юсуф Алиев ўтди. Бу кишининг газета ишлари билан ошно эмаслиги ва ўзининг қувваи каламиясининг на даражада эканлиги маълум эди. Шунинг учун бу ўртокнинг уч-тўрт кунлик даврида ҳам газета дуруст йўлга кира олмади.

Ўрток Юсуф Алиев Тошкандга кетгач, унинг ўрнига обкўм партия томонидан ўрток З. Бурнашева кўйилди. Бу ўрток ҳам Мурсалимов тутган йўл билан бориб, ерлик мухаррирларни қисиб, уларни иш ташлашларига сабаб бўлди. Бу ҳолни кўриб обкўм партия ерлик зиёлилардан Т. Раҳмонберди ўглини газетага масъул мухаррир қилиб кўйди. Бу ўрток ўзи мухаррир бўлмаса ҳам, ерлик мухаррирларни чақириб газетани чиқармокчи бўлди. Лекин обкўм партия йўл бермади. Босмаҳона «Газетанинг қарзи тўланмагунча газетани бостирмайман» деди. Ўрток Раҳмонберди ўгли ҳаракат қилиб, у ёк-бу ёқдан бир оз окча топиб, зўрга икки-уч номер газета чиқара одди. Шуни ҳам ёзайинки, бу газета икки йилдан зиёда бир муддатдан бери вилоят фирка кўмитаси билан вилоят ижроия кўмитасининг ношири афкори бўлиб келган бўлса ҳам, шул икки катта ҳукумат муассасаси ўзининг расмий газетасини моддий ёқдан таъмин этолмади ёки таъмин этарга жиддийроқ ҳаракат қилмади. Йўқса, биргина газетани ҳар ёқдан юқори кўтариш, муқаммал ва мунтазам суратда чиқариш ҳукумат қошида унча қийин бир иш эмас эди.

Самарканддаги расмий ҳукумат муассасалари ҳар вақт газета идорасига «ундай ёзма - бундай ёз, эълон ва буйруқларимизни тезроқ бостур», деб танбехот ва таълимот бериб, сензур устига сензурлик қилиб турардилар. Лекин газетанинг моддий ёқдан ва унинг очликда қолгон мухаррирларини маишат жихатидан таъмин этиш ишларини эсларига ҳам келтирмас эдилар. Ҳол бундай бўлгонда газета қандай тараккий этсун.

Уч йил давом этган форсийча «Шуълаи инқилоб» журнали ҳам қогоз ва окча йўқлик, ҳам тошбосма асбоби етишмаганлик сабабли 1921нчи йил охирида тўхталмокка мажбур бўлди. Йўқса, ул ҳам маънавий жихатдан ҳеч вақт торликда қолмагон эди.

Хулоса: Самаркандда бир газета ва журнални маънавий жихатдан идора қилурлик қуч бор эди, ҳозир ҳам бор. Фақат юқоридаги монетлар бундаги матбуотнинг танглигига, ҳатто ерлик мухаррирларнинг ҳам бир даража ишдан совунмоқларига сабаб бўлди.

Марказ (Тошқанд)да бўлса иш бошқачадир. Самарқандни ҳеч вақт Тошқандга қиёс қилиб бўлмайди. Чунки Тошқандда моддий ва маънавий қуч қўп бўлгонлиги учун андаги матбуот доим мунтазам қикиб турадир. Тошқанд Туркистон жумҳуриятининг маркази бўлғони учун ҳукумат андаги матбуотни ҳар жихатдан таъмин этадир. Ҳатто сўнги чокларда Тошқанд матбуотида ишлайтургон мусулмон мухаррирларнинг вазиқалари ва қалам ҳақлари ордирилгонлигини эшитдук. Бунинг устига, Тошқандда биздагидек сензурнинг қисиши ҳам йўқдур. Шунинг учун Тошқандда матбуот кейинги чокдарда бир даража тараккий этди ва этмақдадир.

«Зарафшон» газетаси, 1923 йил, 3 ноябрь

* * *

Мен бундан бурун бир муносабат билан «Кизил байрок» газетасида «Самаркандда матбуот ишлари» унвони билан бир макола ёзиб, унда Самарканд матбуотининг кечирган холларидан бир оз маълумот берган эдим. Бу дафъа моддий ва маънавий жихатдан тўлик йўсинда биринчи катла шахримизда чика бошлагон «Зарафшон» газетасида яна шу мавзуда бир оз ёзмокчи бўлдим.

Самаркандда феврал ўзгаришидан кейин бир марта Самарканд зиёлилари томонидан «Хуррият» газетаси чикарила бошлагон эди. Бу газета маънавий жихатдан ва моддий жихатдан таъмин этилмаган бўлса-да, халк томонидан суюб ўкилур эди. Чунки ул газета халкнинг ахволи рухиясига караб борар эди. Ул тўхталгонигача мингдан оз босилмагон эди. Ўктябр ўзгаришидан кейин «Хуррият» газетаси, бир ёкдан, хукуматнинг кисиши билан ўзининг хурриятини йўкота бошлади. Иккинчи ёкдан, моддий жихатдан ҳам огирликда колди. Шунинг учун тўхталурга мажбур бўлди. Унинг ўрнида хукумат томонидан «Мехнаткашлар товуши» газетаси чикарулди.

Бу газета расмий бир газета бўлгони учун табиий, бир ёкдан, хукуматнинг буйруklarини бостира ва халк билан хукуматни бир-бирига якинлаштурмок учун тиришар эди. Бошка ёкдан, халкнинг уйғонишини, инкилобдан фойдаланмогини ҳам ижтимоий жихатдан тuzалмагини кўзда тутиб жиддий, хажвий ва танкидий маколалар ёзар эди. Бу жихатдан баъзи хукумат бошида тургон мансабпараст кишилар ёки мустамлакачи болшевикнамоларнинг саояти ва хужумига учраса ҳам, ул сензур йўклигиндан истифода этиб, ўзининг тутган маслакидан айрилмай турди. Ўшал вақтларда Тошкандда чикатургон «Иштирокиюн» газетасидан кўпрок бизнинг «Мехнаткашлар товуши» суюлиб ўкилур эди. Чунки керак тил, шева ва керак маслак жихатидан бу икки газета орасида хейли айирма бор эди.

Бу газета бир неча ой (1918нчи йил охирлари ва 19нчи йил бошларида) ўшал вақтдаги матбуот мудираси Бродская деган мустамлакачи бир хотиннинг кисиши остида колгон бўлса ҳам, лекин «Миллий ишлар идораси»га ўтгандан сўнг анинг чангалидан кутулгон эди.

Бу газетанинг бир оз яхши давом килгон чоклари 1920нчи йил охирларигачадир. Бу муддатда когоз кахатлиги унча сезилмаса хам, лекин когоз учун баъзи рус миллатчилари мустамлакачилик йўлини тутар эдилар. Русча газетани доимо когоз ва бошка жихатлардан таъмин этиб келганлари холда мусулмон газетасига лозимича ахамият бермаслар эди. Бунинг учун эсимда колгон ёлгиз бир воқеани ёзиб ўтай, шояд ўқувчилар шунга қараб бу ҳақда ўзларича бир ҳукм чиқара олулар.

1919нчи йилда (ойи эсимда колмагон) Полиграфический отделнинг русча газетасига 250 пуд когоз берганлигини эшитиб, биз ҳам ёзиб, мусулмон газетаси учун когоз сўрадик. Мазкур идора бошлиги маълум бир рус бизга тахминан 70-80 пудгина когоз бермакчи бўлди. Биз бунга қўнмадик. Ул мундан ортик бермади. Биз ўшал вақтдаги «Мусулмон бюроси»га мурожаат қилиб воқеани аңлатдик. Бу ишга ани восита қиддик. Полиграф бўлса, бюромизнинг мурожаатини хам илтифотга олмади. Биз «Мусулмон бюроси»нинг зохиран қўз бўёв учунгина ташкил этилган нафсиз ва эътиборсиз бир идора эканлигини ўшал чоғда билиб олдик. Сўзнинг қисқаси, охири умидсизланиб 125 пуд когозга рози бўлдик. Қабул этмади-да, талош-тортишимизга қарши: «Сиз мусулмонлар хам ҳар вақт ўзингиз когоз фабрики очиб, когоз чиқарсангиз, сўнгра тилаганингизча когоз ола билурсиз», деб жавоб берди. Биз хам бу тўғрида сўз узайтиришнинг фойдасизлигини билиб 70 пудгина когозга қаноатландик. Мана, мустамлакачиларнинг бизга қарши қилгон муомалаларидан бир мисол!..

1918-19нчи йилларда «Мехнатқашлар товуши» уч мингдан зиёда, икки мингдан оз босилмади. Ва аксарият ила ҳафтада икки даъфадан қам қилмади. Газетада ишлагувчи муҳаррир ва таржимонлар хам 19нчи йилнинг охирларигача ойликдан бошка қалам ҳақи олмадилар. Тўғриси, таҳрир ҳақи олмакка ҳақларини борлигини хам билмадилар. Олатургон вазифалари лоқал бир ҳафталик маишатларини таъмин этмаса хам, лекин қитоб ва бошка нарсаларини сотиб еб, хидматларини давом эттурдилар. Бу йўлда масоҳала этмадилар.

Газетанинг мунтазам қилмай оқсаб қолишига яна бир неча сабаб бор эдиким, бири ҳуруф, иккинчиси ҳуруфчин (наборшиқ) масаласидир. Босмаҳонада тўрт бетлик газетага етарлик миқдорда мусулмоний ҳуруф йўқ эди. Бори хам аксар вақт ҳукумат сипоришларига ишлатилиб, газетанинг тартибли қилишига монеъ бўлур эди. Ҳуруфчинларга қелсақ, булар хам табиий, маишат балосига гирифторм эдилар. Олатургон ойлиқлари лоқал жой ватанларини таъмин этмаганлиги учун бу бечоралар хам ишдан қочар эдилар. Биз аларни ахтариб топиб, ҳукуматнинг қучи билан зўрга ишлатар эдик. Бу хам албатта газетанинг давомига сакта берар эди.

Хуруф учун бу муддатда неча мартаба марказ (Тошканд)гача мурожаат килгон бўлсак хам натижасиз колди. Курук ваъда ва сучук сўзлардин бошка фойда кўрмадик.

Мана, Самаркандда «Мехнаткашлар товуши»нинг 18- 19- 20-йилларда кечирган умрлари. Газетанинг 21-22-йилларда ўтказган холларини келаси маколада ёзсам керак. Шунини хам билмак керакким, мен бу сўзларни «Сўнгги вақтларда Самаркандда нима учун матбуот таназзул кидди, аммо Тошкандда тараккий килаётибдур?» деган саволнинг жавоби учун мукаддима тарикасида ёздим. Бу тараккий ва таназзулнинг туб сабаблари газетанинг келаси сонларида ёзилур.

«Зарафшон» газетаси, 1923 йи, 27 октябрь